

τρόπο, αναστηλώνει, στο βαθμό που επιτρέπουν οι αρχαίες μαρτυρίες, την αστρονομική θεωρία του Δημόκριτου. Όπως ήταν αναπόφευκτο, ορισμένες απόψεις του Αβδηρίτη δεν συμφωνούν με τη σύγχρονη αστρονομία. Άλλοτε όμως ο φιλόσοφος συλλαμβάνει λύσεις αστρονομικών προβλημάτων αποδεκτές και από τη σύγχρονη επιστήμη, όπως οι σχετικές θέσεις γης - σελήνης - ηλίου - πλανητών - απλανών, η δημιουργία του ηλιακού συστήματος και η φύση του γαλαξία.

ΔΡ ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΕΡΗΣ
ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ

Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία, «*Αρετής μνήμη*». *Αφιέρωμα εις μνήμην του Κωνσταντίνου Ι. Βουρβέρη*. Μελέτες και Έρευνες — αρ. 35, Αθήνα 1983, 384 σ.

Για να τιμήσει τη μνήμη του ιδρυτή της Κωνσταντίνου Ι. Βουρβέρη (1899-1979) η Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία εξέδωσε ένα τόμο συλλογικής δουλειάς ελλήνων και ξένων επιστημόνων από το χώρο κυρίως της αρχαιοελληνικής αλλά και της νεώτερης γραμματείας και τέχνης. Προλογίζοντας αυτό τον τόμο ο Πρόεδρος της Ελληνικής Ανθρωπιστικής Εταιρείας και καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Αριστόξενος Σκιαδάς τονίζει ότι η έκδοση αυτού του βιβλίου «δεν ακολουθεί τυπικές διαδικασίες ούτε εντάσσεται σε συνηθισμένες εκδηλώσεις τιμής για την προσωπικότητα του ιδρυτή της Εταιρείας. Ο τόμος αυτός δηλώνει την εσωτερική συμμετοχή μας στην επιστημονική και ανθρωπιστική φυσιογνωμία του καθηγητή που χάθηκε» (σ. 7-8).

Την εξαιρετικά φροντισμένη έκδοση επιμελήθηκε η Χρυσούλα Σοϊλέ, μαθήτρια και συνεργάτις του τιμώμενου καθηγητή. Πέρα από ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα του Κ.Ι. Βουρβέρη και μια συνοπτική βιβλιογραφική παρουσίαση των έργων του, τα δημοσιεύματα άρθρα ασχολούνται με μια ευρύτατη πληθώρα θεμάτων, ένα μεγάλο μέρος των οποίων είναι καθαρά φιλοσοφικό.

Στο άρθρο «Zur 'Rettung' des Protagoras» (σ. 59-69) ο Kurt von Fritz επιχειρεί να «δισώσει» τον σοφιστή Πρωταγόρα από την οξύτατη κριτική που άσκησε πρόσφατα εναντίον του ο Andreas Graeser. Ο Kurt von Fritz θέτει ως γενικό μεθοδολογικό γνώμονα τη διερεύνηση του πρωταγόρειου στοχασμού μέσα στο ιστορικό του πλαίσιο· μέσα απ' αυτόν τον ιστορικό φωτισμό παρέχεται μια μονοσήμαντη ερμηνεία των εξής πρωταγόρειων θέσεων: α) ο άνθρωπος είναι το μέτρο όλων των πραγμάτων, των όντων ότι/όπως είναι, των μη όντων ότι/όπως δεν είναι· β) για κάθε πράγμα υπάρχουν δυο αντιτιθέμενοι ισχυρισμοί· και γ) η αντίφαση είναι κάτι αδύνατο.

Στο άρθρο «Überlegungen und Beobachtungen zu Platons *Gorgias*» (σ. 71-79) ο Olof Gigon προσφέρει κάποιες ερμηνευτικές προσεγγίσεις στον πλατωνικό *Γοργία*, οι οποίες είναι «επιτεύγματα μακροχρόνιας συναναστροφής με ένα διάλογο, ο οποίος για πολλούς λόγους κατέχει μια εξαιρετική θέση μέσα στο πλατωνικό έργο».

Το ευρύτατο και δύσκολο ερώτημα: «πώς αξιολογείται από την αρχαία ελληνική κοινωνία η φιλοσοφία», αντιμετωπίζεται από τον Αριστόξενο Σκιαδά στις σ. 81-99 μέσα από μια ανάλυση τριών πλατωνικών διαλόγων, του *Πρωταγόρα*, του *Γοργία* και του *Συμποσίου*. Χάρη σε μια προσεκτική μελέτη αυτών των διαλόγων ο Σκιαδάς διαβλέπει π.χ. τα κίνητρα που ώθούσαν τότε τους νέους προς τη φιλοσοφία, επισημαίνει τις κοινωνικές τάξεις και τα επαγγέλματα που ενδιαφέρονταν γι' αυτήν, και σκιαγραφεί τη στάση του απλού ανθρώπου απέναντι στη φιλοσοφική ενασχόληση.

Αντλώντας από τους *Νόμους* του Πλάτωνα αρχαιογονωστικές, πολιτειολογικές και ηθολογικές πληροφορίες για τρεις Δωρικές πολιτείες της Πελοποννήσου: τη Σπάρτη, τη Μεσσή-

νη και το Άργος, ο Ανδρέας Παναγόπουλος εξετάζει στις σ. 101-111 τις πολιτειακές θεωρίες του Πλάτωνα. Ταυτόχρονα ο Παναγόπουλος έχει ως σκοπό να ελέγξει «την ιστορική αξιοπιστία του Πλάτωνα κάτω από το φως της σύγχρονης φιλολογικής, ιστορικής και αρχαιολογικής γενικότερα έρευνας».

Στο άρθρο «Homonymität und Synonymität bei Plato und Aristoteles» (σ. 113-120) η Ελένη Σπανού επιχειρεί μια ερμηνεία βασικών πλατωνικών και αριστοτελικών προτάσεων μέσα από μια λογική ανάλυση των σχέσεων ομωνυμίας και συνωνυμίας, έτσι όπως αυτές παρουσιάζονται μέσα στη σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

Στο άρθρο «Les degrés d'humanité et le sens du progrès chez Aristote» (σ. 121-141) ο Gerard Verbeke ερευνά την απάντηση του Αριστοτέλη στο ερώτημα που αφορά την ισότητα των ανθρώπων. Σε αντίθεση προς τους στωικούς που υποστήριζαν ότι όλοι οι άνθρωποι είναι εξίσου ανθρώπινοι από τη φύση τους, ο Αριστοτέλης εγκαθιδρύει μια φυσική ιεραρχία παίρνοντας συνάμα υπόψη του το βαθμό πολιτιστικής εξέλιξης με κύριο γνώμονα την πνευματική πρόοδο. Κατά το μέτρο λοιπόν που συμμετέχουν στη ζωή του πνεύματος υπερέχουν π.χ. οι φιλόσοφοι από τους σκλάβους, τις γυναίκες, τους βάρβαρους και τα παιδιά.

Με το πρόβλημα της γνησιότητας, της χρονολόγησης και της φιλοσοφικής αξιολόγησης των ηθικών πραγματειών του Αριστοτέλη ασχολείται η Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου στις σ. 143-172. Αυτό το πρόβλημα, που ξανατέθηκε έντονα από δυο πρόσφατα βιβλία του Anthony Kenny, δεν μπόρεσε ακόμα να λυθεί οριστικά, και αποτελεί τώρα περισσότερο ίσως από άλλοτε μια πρόκληση για έρευνα. Η Δραγώνα-Μονάχου παρακάμπτει το χρονολογικό πρόβλημα μελετώντας την άποψη του Αριστοτέλη για την ευδαιμονία και την αρετή, που είναι κοινά θέματα όλων των ηθικών του πραγματειών.

Στο άρθρο «Das Prinzip des Schöpferischen in der altgriechischen Polis» (σ. 251-262) ο Milan Damjanović ερευνά τη σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο αξίωμα της δημιουργικότητας και στην αρχαιοελληνική πόλη-κράτος. Με φαινομενολογική μέθοδο εμπλουτισμένη με μαρξιστικά στοιχεία ο Damjanović μελετά παραδειγματικά τη στενή σύνδεση της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας και τέχνης με το κοινωνικό σύνολο, ψαύοντας ταυτόχρονα τα αρχαιοελληνικά ψήγματα μιας ενδεχόμενης «φιλοσοφίας της δημιουργικότητας».

Στο άρθρο του «The Greeks of Old and the Novelty of Science» (σ. 263-277) ο Stanley Jaki μελετά τις απαρχές της νεώτερης επιστήμης και επιστημονικής ορθολογικότητας μέσα στις αρχαιοελληνικές αντιλήψεις και γνώσεις.

Ο Λίνος Μπενάκης παρουσιάζει στις σ. 279-290 την εξάρτηση των βυζαντινών σχολιαστών του Αριστοτέλη από τον Δαβίδ τον Αρμένιο (5ος-6ος αιώνας μ.Χ.). Μια τέτοια εξάρτηση φανερώνεται τόσο στα ανώνυμα Σχόλια όσο και σε γνωστούς βυζαντινούς φιλοσόφους, όπως είναι ο Μιχαήλ Ψελλός και ο Νικηφόρος Βλεμμύδης.

Στο άρθρο «Wirklichkeitsdeutung und Wirklichkeitserfahrung in der modernen Malerei. Eine philosophische Betrachtung» (σ. 347-365) ο Kurt Hübner υποστηρίζει ότι για να ανακαλυφθεί το νόημα και η αξία της σύγχρονης ζωγραφικής πρέπει να συλληφθούν οι διάφορες ερμηνείες της πραγματικότητας, που προϋποτίθενται και διαφαίνονται ως φιλοσοφικό υπόβαθρο μέσα σ' αυτή τη ζωγραφική. Επιχειρεί λοιπόν να παρουσιάσει μερικές τέτοιες βασικές ερμηνείες της πραγματικότητας, όπως αντιπροσωπεύονται μέσα στον ιμπρεσιονισμό, στον κυβισμό, στον υπερρεαλισμό κτλ.

Στον ίδιο τόμο εκτός από τις παραπάνω εκτεθειμένες κατά κύριο λόγο *φιλοσοφικές* συνεισφορές παρουσιάζονται επίσης άρθρα των: Hans Schwabl («Zu den Träumen bei Homer und Herodot», σ. 17-27), Jacqueline de Romilly («La 'sophiè' et la guerre dans l'œuvre d'Hérodote», σ. 29-37), Χρυσούλας Σοϊλέ («Ο δισταγμός του Ορέστη και ο ρόλος του Πυλάδη, Αισχύλου *Χοηφ.* 899-902», σ. 39-45), Hans-Joachim Newiger («Gedanken zu Aristophanes' *Vögeln*», σ. 47-57), Γιάννη Αναστασίου («Η λειτουργία της επικοινωνίας στο δικανικό λό-

γο», σ. 173-189), Erich Burck («Liebesbindung und Liebesbefreiung: Die Lebenswahl des Properz in den Elegien 1, 6 und 3, 21», σ. 191-211), Luigi Alfonsi («Un incontro greco-Latino: Valerio Sorano», σ. 213-217), Ελπίδας Μητροπούλου («Τερρακόττες του θεού Ἄττη», σ. 219-250), Αθανασίου Καμπύλη («Goethe und Griechenland», σ. 291-312), Klaus Betzen («Das lyrische Drama *Ariadne auf Naxos* und seine Stellung im Gesamtwerk Hugo von Hofmannsthal», σ. 313-339), Στέλλας Γεωργαλά-Πριοβόλου («Ο Φώσκολος και οι πειραματισμοί του στη μετάφραση της Ιλιάδας», σ. 341-346) και Μιχάλη Μερακλή («Η σιωπή, τα γέλια και τα κλάματα. Μικρή συμβολή στη διευκρίνιση των σχέσεων της λαογραφίας με τη φιλολογία και την κοινωνιολογία», σ. 367-384).

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΑΒΑΡΑΣ
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Brian McGuinness (editor), *Wittgenstein and his Times*, Basil Blackwell, Oxford 1982, pp. vi + 122.

Μια ακόμη συλλογή δοκιμίων ήρθε πριν δύο χρόνια να πάρει τη θέση της κοντά στις τόσες σημαντικές αγγλόφωνες συλλογές που κυκλοφόρησαν τα τελευταία είκοσι χρόνια με μοναδικό αντικείμενο τη διασάφηση και την εμβάθυνση στο πνεύμα της φιλοσοφίας του Wittgenstein, όπως ήταν η συλλογή του G. Pitcher (1966), του K.T. Fann (1967), του Rush Rhees (1970), του E.D. Klemke (1971), των Alice Ambrose & Morris Lazerowitz (1972), του J.F.M. Hunter (1973), του Royal Institute of Philosophy (1974), του C.G. Luckhardt (1979), του Irving Block (1981), των Steven Holtzman & Christopher Leich (1981), του Rush Rhees (1981) και του G.H. von Wright (1982).

Αυτή η συλλογή έχει το προνόμιο να φιλοξενεί άρθρα μερικών από τους εκλεκτότερους σύγχρονους μελετητές της φιλοσοφίας του Wittgenstein: του Anthony Kenny, του Brian McGuinness, του J.C. Nyíri, του Rush Rhees, και του G.H. von Wright. Οι συγγραφείς συνέλαβαν την ιδέα του Ανθολογίου κατά την διάρκεια του Συμποσίου για τα Αρχεία του Wittgenstein στο Tübingen, το 1977, όπου τους δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσουν πως οι αντιλήψεις τους για τη φιλοσοφία του Wittgenstein συνέπιπταν στα περισσότερά τους σημεία.

Η ενοποίηση των ερμηνευτικών γραμμών τόσων διακεκριμένων λογίων γύρω από την ιδέα της μοναδικότητας και της ριζοσπαστικότητας της φιλοσοφίας του Wittgenstein έχει ρίξει στη λήθη τις πρώτες αξεχαστές προσπάθειες πολλών συγγραφέων να την εντάξουν στα πλαίσια του νεοθετικισμού ή της παραδοσιακής φιλοσοφικής ανάλυσης. Η ολοένα ευρυνόμενη σύμπτωση αντιλήψεων γύρω από μια ερμηνευτική γραμμή συνιστά ίσως ένα τεκμήριο ορθότητάς της. Ανεξάρτητα όμως απ' αυτό, η προκειμένη συλλογή αποτελεί τον ώριμο καρπό μιας συμπεκνωμένης εμπειρίας μισού περίπου αιώνα, από τότε που ο εκκεντρικός φιλόσοφος αποφάσισε να αναγυρίσει στη φιλοσοφία. Αυτός είναι ο λόγος που ο υποφαινόμενος τη συνιστά ένθερμα, όχι μόνο στους νεόφυτους, αλλά και στους δόκιμους μελετητές της φιλοσοφίας του Wittgenstein.

Η πρώτη έκδοση του Ανθολογίου έγινε στα γερμανικά με τίτλο *Wittgensteins geistige Erscheinung* (herausgegeben von H. J. Heringer & M. Nedo, Suhrkamp, Frankfurt, 1979), με κάπως διαφορετική μορφή και με διαφορετικό πρόλογο.

Όπως αναφέρει στο σύντομο Πρόλογό του (v-vi) ο εκδότης, κοινός στόχος των άρθρων του παρόντος Ανθολογίου είναι: α) Να δείξουν το βαθμό στον οποίο η σκέψη του Wittgenstein προηγείτο του καιρού του, παρ' όλα τα εμφανή σημεία επαφής με τη σκέψη συγχρόνων του —κυρίως συμπατριωτών του— στοχαστών, και β) να εντοπίσουν το χαρακτηριστικό κο-